
Nederlandse Taalunie Voorzetten 8

W. Haeseryn

Normen en Taal

Wolters-Noordhoff Groningen

Wolters Leuven

WALTER HAESERYN

Normen en Taal

NEDERLANDSE TAALUNIE VOORZETTEN 8

Wolters-Noordhoff Groningen Wolters Leuven

0 1 2 3 4 5 / 91 90 89 88 87

Copyright © 1987 Wolters-Noordhoff bv Groningen, The Netherlands.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

ISBN 90 01 36522 1

VOORZETTEN NEDERLANDSE TAALUNIE

- 1 W. Haeseryn & J. de Rooij *Grammatica*
- 2 W. Haeseryn *Terminologie*
- 3 J. de Rooij en W. Haeseryn *Spelling en spellingregeling – wettelijke en bestuurlijke aspecten*
- 4 J. de Rooij *Spelling en spellingregeling – inhoudelijke aspecten*
- 5 F. Montens & A. G. Sciarone *Nederlands bij buitenlanders*
- 6 Werner Duthoy *Het Nederlands in de instellingen van de Europese Gemeenschap*
- 7 L. Beheydt *Het Certificaat Nederlands en Nederlands als tweede taal*
- 8 W. Haeseryn *Normen en taal*

Inhoudsopgave

1	Inleiding	<i>5</i>
2	Normen	<i>6</i>
3	Taalnormen	<i>10</i>
4	Specifieke taalnormen	<i>18</i>
5	Normenonderzoek	<i>23</i>
	Literatuurverwijzingen	<i>26</i>

Misschien heeft het te maken met de veranderende tijdgeest na de jaren zeventig of misschien is het gewoon toeval, maar normen blijken weer 'in' te zijn. Dat valt niet alleen op te maken uit een vernieuwde populariteit van etiquetteboekjes. De laatste jaren is er ook heel wat te doen over normenproblematiek in het algemeen en vooral over taalnormen.

Als we ons tot het Nederlandse taalgebied beperken, dan constateren we bijv. dat in september 1981 in Amsterdam een tweetal studiedagen gewijd werden aan 'Variatie en norm in de standaardtaal' en dat de taalfilosofe Renate Bartsch enkele diepgaande studies over normen en daarbij optredende normconflicten gepubliceerd heeft (Bartsch 1981, 1984a en 1984b). Aan taalnormen en de relativiteit daarvan werd verder aandacht besteed in een artikel van de hand van J. Daan uit 1983. Tot slot vermelden we nog de publikaties (allemaal uit 1985) van F. Jansen, n.a.v. het verschijnen in 1984 van een aantal naslagwerken voor het Nederlands, van G. Geerts, m.b.t. de situatie in Vlaanderen, en van J. Renkema, n.a.v. het uitbreiden van de taaladviesdienst van het Nederlandse Genootschap Onze Taal.

Een en ander betekent niet dat er niet al eerder en door meer auteurs aandacht aan normen besteed zou zijn. Wel hebben wij ons bij het schrijven van deze notitie in de eerste plaats laten leiden door de genoemde artikelen, die getuigen van een verhoogde aandacht voor normen.

Onderhavige notitie is te situeren in het kader van de voorbereidingen van een mede onder auspiciën van de Taalunie door de schrijver uit te voeren onderzoek naar normen voor het taalgebruik. Dat onderzoek kan gezien worden tegen de achtergrond van een overeenkomstige aanbeveling van de Algemene Conferentie van de Nederlandse Taal en Letteren (najaar 1984), opgenomen in het Centrale Document 'Bouwstenen van een Taaluniebeleid'.

Deze notitie heeft een tweevoudig doel: enig inzicht verkrijgen in de ingewikkelde normenproblematiek met het oog op het voorgenomen onderzoek en tegelijk de lezer informatie verschaffen die kan aanzetten tot nadenken over taalnormen en hun relativiteit.

In dit stuk wordt de weg bewandeld van het algemene naar het bijzondere. Paragraaf 2 behandelt normen in het algemeen. In paragraaf 3 worden een aantal aspecten van de taalnormenproblematiek belicht. Omdat de Vlaamse situatie een integrerend deel van het onderzoek moet worden, zal de aandacht daarbij, mede gezien de achtergrond van de schrijver, met name toegespitst worden op taalpolitiek i.v.m. Vlaanderen (3.4 en 3.5). Paragraaf 4 gaat over specifieke taalnormen en taalzorg en paragraaf 5 ten slotte gaat in op de studie van normen en geeft in 5.2 enige toelichting bij het hierboven genoemde onderzoek.

Normen

2.1

In het dagelijkse leven spelen normen een uitermate belangrijke rol. Ze vervullen een regulerende functie.

Iedereen vindt het vanzelfsprekend dat allerlei voorwerpen en producten aan bepaalde eisen voldoen qua vorm, maat, gewicht, afmetingen, kwaliteit, enz. We rekenen er bijv. op dat bepaalde lampen in bepaalde fittingen passen, dat verschillende componenten van een hifi-installatie, ook van verschillende merken, op elkaar aangesloten kunnen worden, dat bepaalde formaten papier (DIN-formaten, d.i. volgens de Duitse industriestandaard) gebruikt worden en we gaan er bijv. van uit dat het brood dat we bij de bakker kopen een bepaalde samenstelling en een bepaald gewicht heeft. Heel wat van dergelijke normen worden ontwikkeld en bewaakt door nationale normalisatie-instituten, die zodoende een belangrijke rol spelen in het proces van standaardisatie, zowel op technisch als op daarmee verband houdend terminologisch gebied.

De producent heeft belang bij het bestaan van normen, niet alleen uit het oogpunt van efficiëntie – ook het productieproces en de productiemethodes worden genormaliseerd –, maar ook omdat hij weet dat de gebruiker verwachtingen koestert t.a.v. zijn produkt. (Het toepassen van eigen normen voor het eigen merk is te beschouwen als een manier om klanten aan zich te binden.) Ook voor de consument is het bestaan van produktnormen meestal handig. Ze verschaffen hem enig houvast in het toch al overstelpende aanbod. Hij weet (of juist: denkt te weten) wat hij kan verwachten. Wordt hij in zijn verwachtingen teleurgesteld, dan voelt hij zich bedrogen en bekocht. Om dergelijke teleurstellingen te voorkomen kunnen dan wettelijke regelingen getroffen worden die de consument moeten beschermen.

2.2

Toch moeten we niet in de eerste plaats aan zulke industriële en technische normen denken, als we het over normen hebben.

Essentiëler is dat in een samenleving elk menselijk gedrag door normen bepaald wordt. Sterker nog: een gemeenschap van mensen bestaat slechts bij de gratie van *sociale* normen (en daarop gebaseerde instituties), die het omgaan van mensen met elkaar in goede banen moeten leiden (zie Bartsch 1984a: 179-180).¹ Iemand die een totaal geïsoleerd en onafhankelijk bestaan zou leiden, heeft geen normen nodig. Die kan doen en laten

¹ Gloy (1975:24) spreekt hier van sociale normen in enge zin omdat ook de hierboven genoemde technische normen als sociale normen opgevat kunnen worden.

wat hij wil. Wanneer echter meer mensen met elkaar moeten omgaan, treden bepaalde mechanismen in werking die richting geven aan het handelen, resp. niet-handelen. Mensen gaan wederzijds verwachtingen koesteren. Ze verwachten niet alleen bepaalde gedragingen van anderen, maar houden zelf ook rekening met anderen en gaan zich gedragen zoals ze denken dat die anderen dat verwachten. Men spreekt in dat geval ook wel van verwachtingen van verwachtingen (Duits: Erwartenserwartungen; zie bijv. Gloy 1975: 40).

Dergelijke normen zijn levensnoodzakelijk. Ze betekenen een houvast in het gemeenschappelijke leven doordat ze gedragingen van anderen herkenbaar en interpreteerbaar maken en een leidraad vormen bij het eigen handelen. Dat laatste betekent dat het individu aangeeft dat hij de normen erkent. Maar ook als hij de normen om een of andere reden (bijv. bij conflicten; zie hierna) niet wil of kan opvolgen, kan hij toch naar het bestaan en de geldigheid van normen verwijzen, bijv. door zich te verontschuldigen en een verklaring voor de afwijking te geven ('Neem me niet kwalijk dat ik u nog zo laat stoort, maar...'). Daarmee geeft iemand te kennen dat hij desondanks deel wil (blijven) uitmaken van de gemeenschap of een bepaalde groep daarin (zie Bartsch 1984b: 95-96). De geldigheid van normen wordt verder ook beklemtoond als een afwijking uitdrukkelijk toegestaan wordt ('Eigenlijk kan dat niet, maar voor deze ene keer...').

2.3

Normen bepalen kortom 'wat gemeenschappelijk als feiten en mogelijkheden kan worden beschouwd' (Bartsch 1981: 84). Dat geldt zowel voor bestaande situaties als voor nieuwe, nog niet bestaande.

Normen zijn in wezen conservatief. In een bestaande situatie willen mensen nl. zoveel mogelijk aan hun normen vasthouden omdat ze zekerheid verschaffen. Afwijkingen van 'normaal' of 'correct' gedrag wekken op z'n minst wrevel op. Vaak wordt afwijkend gedrag zelfs als bedreigend ervaren, want het schept onzekerheid en leidt in het ergste geval tot oriëntatieverlies. In dit licht moeten o.m. cultuurconflicten bekeken worden, waarvan niet alleen in de geschiedenis voorbeelden te vinden zijn, maar ook vandaag in eigen omgeving. Te denken valt bijv. aan de situatie waarin immigranten zich bevinden. Er doen zich conflicten voor tussen de normen die voor hun gemeenschap gelden en die van de gemeenschap waarin ze terechtgekomen zijn. Dergelijke conflicten worden manifest als hun kinderen bepaalde normen van die andere gemeenschap gaan overnemen (vgl. Bartsch 1984a: 190). Anderzijds blijkt uit de intolerante reacties van de grotere gemeenschap ook dat die zich in haar zekerheden bedreigd voelt en dat ze daarom haar overwicht wil laten gelden.

Om de zekerheid in een gemeenschap te waarborgen, zien de leden van die bepaalde gemeenschap toe op het naleven van de normen. Het niet respecteren van gangbare, binnen een groep algemeen aanvaarde

normen heeft dan consequenties voor de ‘overtreder’. Daarbij gaat het niet altijd meteen om min of meer zware straffen, maar er kan ook sprake zijn van allerlei (soms erg subtiele) vormen van terechtwijzing of kritiek (‘Zoiets doe je niet’ of ‘Dat kan niet’ en dergelijke uitspraken). De sociale controle kan verder blijken uit het links laten liggen van wie een norm overtreedt. De uiterste consequentie van het negeren van normen is inderdaad dat men zich helemaal buiten de maatschappij plaatst.

De elementen kritiek, correctie en eventueel sanctie zijn bepalend voor normen. Ze maken er de normatieve kracht van uit en onderscheiden normen daarmee van andere regelmatigheden zoals gewoontes en gebruiken, met een vrijblijvend karakter. Wat is nu het verschil tussen normen enerzijds en voorschriften en bevelen anderzijds? Ook deze laatste zijn immers verbonden met dreiging van sancties. Bij voorschriften en bevelen is er een scheiding tussen diegene (de persoon, groep of instantie) die het voorschrift of bevel uitvaardigt en het individu dat of de groep die het moet opvolgen. Die opvolging gebeurt onder dwang van buitenaf. Bij normen is er weliswaar ook sprake van een bepaalde (sociale) dwang, maar die is meer intern en bovendien wederzijds. Het individu of de groep heeft de inhoud van de norm verinnerlijkt, d.w.z. overgenomen en geaccepteerd – wat niet hetzelfde is; iemand kan bijv. onwillekeurig bepaalde gedragingen van anderen overnemen terwijl hij die gedragingen toch afkeurt – en tot leidraad van eigen handelen gemaakt. Het ‘normsubject’ heeft zich met de ‘normbepaler’ geïdentificeerd. De norm wordt nu vrijwillig als beoordelingscriterium gehanteerd voor eigen en andermans gedrag, inclusief dat van de normbepaler, want ook die is aan de gemeenschappelijke norm onderworpen. Gezien het verplichtende karakter van normen betekent die vrijwilligheid natuurlijk niet dat iemand een norm in zijn eentje kan opheffen, zoals uit het bovenstaande duidelijk geworden mag zijn.

Doordat normen een deel van henzelf geworden zijn, hebben mensen een affectieve verhouding tot die normen. Dat verklaart waarom mensen zo emotioneel reageren als (hun) normen in het geding zijn (zie Bartsch 1984a: 182).

2.4

Wanneer er veranderingen in situaties optreden (andere manieren van omgaan met elkaar bijvoorbeeld) of wanneer zich totaal nieuwe omstandigheden voordoen, kunnen normen gewijzigd worden of zijn er nieuwe normen nodig. Als voldoende mensen last hebben van de ondoelmatigheid van bepaalde normen of van het ontbreken van normen, ontstaan nieuwe normen (vgl. Jansen 1985: 159). Mensen hebben er nl. belang bij tot overeenstemming te komen en zodoende duidelijkheid te scheppen. Daarbij hoeven ze niet perse om de tafel te gaan zitten en zo te proberen tot afspraken te komen om zo goed mogelijk met elkaar om te kunnen

gaan. Veel normen ontwikkelen zich a.h.w. vanzelf en bestaan dan op impliciete wijze. Wel is er soms behoefte aan explicitering. Als er twijfel bestaat over de inhoud en het toepassingsgebied van een norm kan een (al dan niet officiële) formulering uitsluitel geven. Een dergelijke vaststelling van een norm kan het normbewustzijn in de gemeenschap verhogen (zie Hartung 1977: 12), maar het is zeer de vraag of dit het bindende karakter van een norm alleen maar ten goede komt, dan wel of een al te sterke en al te vaak herhaalde beklemtoning van de norm niet juist een aanwijzing is dat ze niet meer vanzelfsprekend is (vgl. Weinrich 1980: 9).

De totstandkoming van normen is vaak een moeizaam proces. Het is niet eenvoudigweg een kwestie van iemand of een groep die een norm bepaalt en iemand anders of een andere groep die die norm voetstoots overneemt en aanvaardt. Gloy (1975: 125) kent ook een rol toe aan allerlei personen en instanties tussen 'normbepaler' en 'normsubject' in, die normen helpen verspreiden, doorzetten en handhaven, en er zo toe bijdragen dat ze gemeengoed worden. Als tegenstrijdige belangen op het spel staan, vereist het komen tot overeenstemming de nodige soepelheid en tolerantie. Wie echter de grootste soepelheid aan de dag moet leggen, of omgekeerd, wie het zich kan veroorloven minder tolerant te zijn, kortom wie welke normen bepaalt en wie daar het meeste belang bij heeft of nadeel van ondervindt, heeft alles te maken met de machtsverhoudingen binnen een groep, of het nu om twee personen of om een hele gemeenschap gaat (vgl. Bartsch 1984b: 99).

2.5

Uit het voorgaande kunnen we afleiden dat normen zeker geen absolute categorieën, maar *relatieve* begrippen zijn. Ten eerste hebben normen slechts betrekking op een bepaalde groep of subgroep, die juist daardoor als groep gedefinieerd is. (Ook jongeren die lak hebben aan de normen van een oudere generatie en zich daar nadrukkelijk tegen afzetten, volgen zelf weer eigen groepsnormen. Ze symboliseren daarmee hun lidmaatschap van de eigen groep, waar het zo hoort om zich tegen de andere (grotere) groep af te zetten.) Verder zijn bepaalde normen alleen geldig voor bepaalde maatschappelijke situaties. In verband hiermee wijst Bartsch (1984b: 93-94) nog op een type normconflict waarin vrouwen met een beroep zich kunnen bevinden. Enerzijds moeten ze voldoen aan de eisen (normen) die in de situatie van carrière maken gelden, anderzijds worden ze geacht te voldoen aan de eisen (normen) die de huidige maatschappij aan vrouwen stelt. Omstandigheden zijn echter historisch veranderlijk én veranderbaar. Dat laatste wil zeggen dat ze veranderd kunnen worden door de mensen zelf, die immers zelf de maatschappij maken waarin ze leven.

Afsluitend zouden we normen willen omschrijven als aan verandering

onderhevige impliciete of expliciete regelingen of regels met een dwingende kracht, die zowel met het oog op het praktische effect als wat het symbolische belang betreft, bindend zijn voor een bepaald aantal mensen m.b.t. een bepaalde situatie.

3

Taalnormen

3.1

Een fundamentele vorm van gedrag is communicatie, waarbij mensen als individu of als groep met elkaar in contact treden om iets te kennen te geven, bijv. de wil tot samenwerking tot uitdrukking brengen. Van de verschillende communicatiemiddelen die mensen ter beschikking staan, is taal, d.w.z. gesproken of geschreven taal – dit ter onderscheiding van andere middelen zoals gebaren of mimiek, die ook wel taal genoemd worden –, ongetwijfeld het belangrijkste. Zonder taal is omgaan met elkaar en samenwerken nauwelijks voorstelbaar. Taal is dan ook bij uitstek een verschijnsel waar iedereen als lid van een gemeenschap mee te maken heeft en waar hij over wil meepraten. Vanuit deze redenering kan men stellen dat een gemeenschap in wezen een taalgemeenschap is. Zo'n taalgemeenschap kan bestaan uit twee personen, maar ook uit de bevolking van een heel taalgebied.

Net als alle gedragingen is taalgedrag onderworpen aan allerlei normen. Juist taal(gedrags)normen zijn van het allergrootste belang als houvast voor een bepaalde groep of gemeenschap. Er kan in principe hetzelfde van gezegd worden als van gedragsnormen in het algemeen. Het houvast dat ze bieden kan weer onder twee gezichtspunten beschouwd worden: het is een kwestie van praktische noodzaak (3.2) en/of een zaak van symbolisch belang (3.3).

3.2

Een taal kan als communicatief systeem voor een bepaalde gemeenschap of groep alleen maar naar behoren functioneren als de belanghebbenden de normen van die taal in acht nemen. Die taalnormen moeten garanderen dat men elkaars taaluitingen herkent en kan plaatsen in een bepaald kader. Die garantie vormt de 'beloning' voor het respecteren van de normen (vgl. Weinrich 1980: 10). Taalnormen kunnen globaal in twee categorieën onderscheiden worden, naargelang ze de vormelijke aspecten of de gebruikaspecten van taal normeren (zie Bartsch 1981: 83-84; vgl. Hartung 1977: 25 e.v.).

De eerste en meest bekende categorie zijn die normen die het uiterlijk van de ter beschikking staande taalmiddelen bepalen. Populair gezegd gaat het hier om de 'juiste vorm' van klanken, woorden en zinnen. Naar

analogie van de in 2.1 geschetste situatie kan ook hier gesproken worden van produktnormen.

De tweede categorie taalnormen regelt het produceren van taaluitingen. Deze taalnormen zorgen ervoor dat de taalmiddelen op dezelfde wijze gebruikt worden. Bartsch noemt ze produktienormen en onderscheidt daarin semantische en pragmatische normen. Semantische normen zouden we kunnen omschrijven als de taalnormen die ervoor moeten zorgen dat dezelfde taalelementen verbonden worden met dezelfde betekenisinhouden bij het weergeven van feiten en verbanden uit de werkelijkheid. Een eenvoudig voorbeeld: als iemand het woord *tafel* gebruikt (een vorm verbonden met een bepaalde betekenis), moet een ander er zeker van kunnen zijn dat daarmee inderdaad ook 'meubelstuk bestaande uit een horizontaal blad en één of meer poten' bedoeld wordt en dat daarmee ook het bekende voorwerp uit de werkelijkheid aangeduid wordt. Deze betekenisnormen en de produktnormen zouden wij nu taalnormen in enge zin willen noemen, omdat men meestal die aspecten van taal op het oog heeft als men over normen in de taal spreekt (zie 4). Doorgaans ligt de klemtoon dan nog vooral op het vormaspect (Wat is de juiste uitspraak van *politie*? Wat is de juiste vorm van de imperatief meervoud, met of zonder *t*? Wat is de correcte volgorde?), betekenisaspecten komen minder aan bod (een voorbeeld is wel: *afbouwen* hoort niet in de betekenis 'afbreken; geleidelijk opheffen' gebruikt te worden). Het zijn vooral deze taalnormen in enge zin die geproduceerde taaluitingen voor de communicatiepartners herkenbaar en interpreteerbaar maken als 'uiting in taal x', i.c. het Nederlands.

Van het bestaan van de volgende soort normen is men zich meestal in veel mindere mate of nauwelijks bewust. In ieder geval gaan taalnormkwesties doorgaans niet daarover. Toch zijn die normen vermoedelijk veel strikter (zie Jansen 1985: 159) en bepalen ze het communicatieve gedrag (taalgedrag) veel sterker. Het betreft hier zgn. pragmatische normen, die ervoor moeten zorgen dat uitingen 'correct', d.w.z. adequaat, gebruikt worden m.b.t. de omstandigheden (In welke situatie bevinden we ons? Waarover gaat het? Met wie hebben we te maken?) of het beoogde doel (Willen we iemand iets meedelen? Doen we een verzoek? Geven we een opdracht? Hoe krijgen we dan het beste iets van iemand gedaan?). Pragmatische normen bepalen bijv. al de keuze tussen mondeling of schriftelijk taalgebruik (Delen we iets telefonisch en/of per brief mee?), de stijl die gebruikt moet (kan) worden (een sollicitatiebrief moet bijv. aan andere eisen voldoen dan een brief aan een goede vriendin). Verder kunnen we ook denken aan uiteenlopende zaken als het thematisch op elkaar aansluiten van zinnen in een tekst, de opbouw van zakelijke en andere teksten en het verloop van gesprekken en discussies (Wie bepaalt het onderwerp? Wie leidt de discussie? Wie komt wanneer aan het woord? Houd je je strikt aan het onderwerp of niet en hoever mogen uitweidingen gaan?) (zie hierover bijv. Hartung 1984: 273-274).

Uit het bovenstaande valt af te leiden dat het leren hanteren van taal aanzienlijk meer inhoudt dan alleen grammatica en betekenis leren kennen. Het vereist tegelijk ook het vermogen om de situatie in te schatten en taal dienovereenkomstig te gebruiken. Al die normen samen maken deel uit van wat met de Duitse socioloog en filosoof Jürgen Habermas of met de sociolinguïst Dell Hymes de ‘communicatieve competentie’ genoemd kan worden (vgl. Hartung 1977: 22-25).

Bij al deze normen gaat het erom dat men voldoet aan bepaalde verwachtingspatronen. Zelf mag men dat ook verwachten van anderen. Zodoende is er sprake van een gemeenschappelijke leidraad bij taalgedrag. Houden de communicatiepartners zich niet aan die impliciete regels, dan werkt het systeem niet en treden er communicatiestoornissen op. Dat men er zich wel aan houdt – tenzij men zich buiten de gemeenschap wil plaatsen –, is dan niet meer of niet minder dan een kwestie van efficiëntie. Het is een rationele eis om te bereiken dat we elkaar zo goed mogelijk begrijpen, wat het omgaan met elkaar vergemakkelijkt.

Hiermee raken we het punt aan van de rechtvaardiging van normen. Normen worden gemakkelijker aanvaard en gevolgd als men ze gerechtvaardigd weet door hogere waarden. Net zoals andere normen gerechtvaardigd kunnen zijn door als hogere waarden beschouwde religieuze en/of morele principes (bijv. niet bedriegen), zijn taalnormen te rechtvaardigen door de eis tot rationeel handelen, al kunnen ook andere principes mee in het geding zijn zoals ethische (bijv. de waarheid vertellen; niet manipuleren) en esthetische. Taalnormen ontlenen dan als ‘lagere’, d.w.z. specifieke normen hun nut in de eerste plaats aan wat Bartsch (1981: 87) de hoogste communicatienorm noemt, die ze als volgt formuleert: ‘Spreker, druk je zó uit, dat wat je zegt voor de communicatiepartner herkenbaar en interpreteerbaar is, en wel zoveel mogelijk in overeenstemming met wat je hem te verstaan wilt geven! Hoorder, interpreteer zó, dat het interpretatieresultaat zoveel mogelijk in overeenstemming is met dat wat de spreker je te verstaan wil geven!’. Volgens Heringer (1980: 64) betreft het hier eigenlijk een ethisch principe, nl. de verwerking van de categorische imperatief van Kant (‘handel zo dat je handelwijze tot algemeen geldend richtinggevend principe verheven zou kunnen worden’). Immers, ‘Es ist das gemeinsame Ziel jeder Verständigung, dass beide Partner den Akt gleich verstehen. Eine Abweichung hiervon würde die Möglichkeit der Verständigung aufheben; es ist sozusagen ein Naturgesetz der menschlichen Verständigung’. Een en ander brengt hem ertoe te spreken van (gewone) regels en niet van normen, want bij overtreding is het geen kwestie van sancties, maar van de uiterste consequentie: elkaar begrijpen of niet.

Taal bindt de leden van een bepaalde gemeenschap ook nog op een andere manier. Taal heeft nl. ook een belangrijke functie als symbool van eenheid en van eigenheid van een groep (op intellectueel en/of cultureel en/of economisch gebied, enz.). Een individu gaat zich identificeren met een groep, en ontleent er een deel van zijn eigenwaarde aan. Een groep kan zich door middel van taal afgrenzen van, zelfs afzetten tegen een andere groep (vgl. Daan 1983: 479), bijv. door het gebruiken van een bepaald jargon, van moeilijke woorden e.d. In dit verband valt ook te denken aan het gebruik (misbruik) van taal als onderdrukkingsmiddel. Door het opleggen van een vreemde taal aan een onderdrukte groep en het verbieden van het gebruik van de autochtone taal kan de onderdrukker die groep krenken in haar eigenwaarde en van haar identiteit beroven.

Het gebruik van taal als symbool kan zich in principe in iedere groep voordoen, hoe groot of klein die ook is. Dat is bijvoorbeeld al het geval voor elke plaatselijke gemeenschap of sociale groep (waaronder een gezin), waarin het al dan niet gebruiken van een bepaald dialect of sociolect (bij een gezin bijv. een bepaalde huistaal) aangeeft of iemand 'erbij' hoort of niet. Maar ook op grotere schaal is de symboolfunctie van taal merkbaar, met name op nationaal vlak als het gaat om de ontwikkeling van een bovenregionale, voor alle bevolkingsgroepen bruikbare algemene taal.

Ook al kunnen we stellen dat de behoefte aan een overkoepelende standaardtaal die door iedereen te herkennen en te gebruiken is, vanzelf groeit naarmate mensen uit hun eigen kring treden en contacten willen en moeten leggen met steeds meer mensen – een praktische keuze of noodzaak –, toch kan het nauwelijks toeval heten dat het ontstaan en het zich constitueren van nationale staten een belangrijke impuls betekenen voor de ontwikkeling van een 'nationale' taal. (In welke mate verschillende groepen hierin een aandeel hebben en wie bevoordeeld of benadeeld wordt, blijft hier voorlopig buiten beschouwing). Die 'nationale' taal is een middel om de 'nationale identiteit' te bevestigen, niet alleen binnen de betreffende gemeenschap, maar ook naar buiten toe. Het is dan ook typerend dat mensen uit grensgebieden van twee nauw verwante talen, bijv. het Nederlands en het Duits, het dialect dat ze spreken, ook al is het vrijwel identiek, respectievelijk Nederlands en Duits noemen. Het gebruiken van purismen en de strijd tegen 'vreemde smetten' vinden eveneens een verklaring in het streven naar een eigen identiteit.

Gaat het bij de vorming van een standaardtaal om 'geleide' taalontwikkeling, dan is er sprake van taalplanning, wellicht beter nog aan te duiden als 'identity planning' (vgl. Fasold 1984: 259 e.v.). Daarbij hoeven we niet alleen aan historische voorbeelden te denken, zoals aan de vorming van het Frans en de rol van de Académie Française daarin. Er

doen zich ook meer actuele gevallen voor. Twee daarvan worden besproken in het zojuist geciteerde werk van Fasold (1984: 266-291), waarbij blijkt dat het lang niet (altijd) alleen een kwestie van praktische keuze of noodzaak terwille van de zuivere communicatiebehoefte is.

Een voorbeeld ver van ons bed is de (geslaagde) bevordering van het Swahili tot nationale taal in Tanzania. Het Swahili, dat kan bogen op een lange traditie, fungeert daar in de praktijk als communicatiemiddel voor iedereen en is, anders dan in Kenya, geaccepteerd door de bevolking, ook als symbool.

Dichter bij huis, in Ierland, zien we dat het Iers zich niet als 'taal van de natie' heeft kunnen doorzetten, ook al is het volgens de grondwet de eerste officiële taal. Er is veeleer sprake van een 'nationalistische' taal, d.w.z. dat het Iers een in hoge mate symbolische functie vervult. In de dagelijkse praktijk voorziet het Engels, dat zich al een vaste functie had weten te verwerven, verder in de gewone communicatiebehoefte.

In eigen huis ten slotte kunnen we m.b.t. de situatie in Vlaanderen ook een vooral symbolische waarde toekennen aan het decreet van de Cultuurraad uit 1973 dat bepaalt dat de taal van de Vlaamse gemeenschap officieel Nederlands *heet*. Is dit decreet wellicht op te vatten als een symbolisering van een streven naar een taalculturele integratie met Nederland (zie Geerts 1985: 108), over de gestalte die die taal in Vlaanderen heeft, resp. hoort te krijgen, zegt het niets.² Ook het Taalunieverdrag uit 1980, dat het wederzijdse streven naar integratie bevestigt en dat gericht is op een gezamenlijk taalbeleid op voet van gelijkheid, geeft hier geen uitsluitel over. (Over de draagwijdte van artikel 4, lid b, van het verdrag, waarin sprake is van het 'gemeenschappelijk bepalen van (...) de spraakkunst' wordt gehandeld in de notitie *Spelling en spellingregeling. Wet- telijke en bestuurlijke aspecten* (J. de Rooij & W. Haeseryn 1985; serie 'Voorzeten, nr. 3).

3.4

Hiermee zijn we aanbeland bij een taalnormkwestie die de gemoederen van al heel wat Vlamingen – niet van Nederlanders, want het is niet hun probleem – in beroering gebracht heeft en nog velen zal bezighouden, nl. de richting die de standaardtaal in Vlaanderen uitgaat of zou moeten uitgaan. Moet Vlaanderen zich op taalgebied aanpassen aan Nederland (en zo ja, hoever moet het hierin gaan) of kan er sprake zijn van eenheid in verscheidenheid (twee, eventueel nauw verwante, standaarden binnen

² In tegenstelling tot andere decreten, zoals dat over het gebruik van het Nederlands als enige officiële voertaal in bestuursorganen in Vlaanderen (1972) en dat over het Nederlands als enige voertaal in bedrijven (1973) – waarin evenmin iets over de *vorm* van de taal gezegd wordt –, lijkt het genoemde decreet zelfs helemaal geen praktische bedoeling (vrijwaring van de rechten van de Nederlandstaligen) te hebben.

één taalgebied)? Anders gezegd, geeft het Noorden de toon aan of niet? Kortom, wat is dé norm van hét Nederlands?

Ook al is er de laatste decennia onmiskenbaar veel gebeurd, toch heeft Vlaanderen nog een grote, historisch verklaarbare, achterstand op Nederland. Daar is het standaardiseringsproces veel verder voortgeschreden. We zeggen met opzet niet voltooid, omdat het zeer de vraag is of zo'n proces wel afgesloten kan worden. Er doen zich voortdurend veranderende situaties voor, waarbij telkens weer een compromis gevonden moet worden. Andere omstandigheden, bijv. een andere manier van omgaan met elkaar, brengen veranderingen in taal met zich mee zoals in het genoemde geval een ander gebruik van voornaamwoorden (m.n. het *tutoyeren*; zie hierover o.a. de ANS 1984: 165-166). Verder willen we geenszins beweren dat alle leden van de taalgemeenschap in Nederland die standaardtaal in dezelfde mate (kunnen) hanteren.

Gewoonlijk stelt men het gemakshalve zo voor alsof er twee duidelijk te onderscheiden partijen in het taaldebat in Vlaanderen zouden zijn (zoiets als de fundamentalisten tegenover de realisten). De ene partij vormen dan diegenen die streven naar eenheid met Nederland, zeker op taalgebied, vanuit het idee dat er sprake zou zijn van één taalgemeenschap. Ze wijzen erop dat de standaardtaalnorm door historisch bepaalde omstandigheden nu eenmaal in het Noorden gegroeid is – ze hanteren dus een 'historische norm' (R. Haeseryn 1985: 5) – en zijn van oordeel dat Vlaanderen zich zoveel mogelijk naar die Nederlandse norm moet richten. Deze voorstanders van wat Geerts (1985: 108) de 'idealistische norm' noemt, weten zich in hun opvattingen gesteund door officiële en officieuze taaladviesorganen zoals de Raad voor Taaladvies, de Vereniging Algemeen Nederlands (VAN) en het tijdschrift *Taalbeheersing in de administratie*.

Aan de andere kant staan dan de zgn. particularisten, die de Vlaamse identiteit veilig willen stellen en de mening toegedaan zijn dat Vlaanderen zijn eigen standaardtaalnorm moet bepalen.

Of het pleit tussen de twee partijen helemaal beslecht kan worden, valt te betwijfelen. Volgens Deprez (1985: 129) is het beter ervan uit te gaan dat iedereen zowel voor als tegen het een en het ander is, en hij beroept zich daarbij op resultaten van onderzoek. (Voor een recent overzicht van onderzoek naar het verloop van het standaardiseringsproces in Vlaanderen en de factoren die daarin een rol spelen, zie men behalve Deprez, m.n. blz. 126-133, ook het al eerder genoemde artikel van Geerts, vooral blz. 87-102.)

Het mag dan in de praktijk wel zo zijn dat de historische taalnorm algemeen erkend wordt (R. Haeseryn 1985: 13) en dat er voor een (vrij) groot deel sprake is van standaardtaalovername, ook bij de tegenstanders van de noordelijke norm, toch wil iedereen in meerdere of mindere mate een Vlaams cachet aan het standaard-Nederlands geven, waarbij men vooral herkenbaar wil zijn aan de uitspraak. (Dat laatste is niet zo verwonderlijk, aangezien uitspraak wel meer ter discussie staat als het om standaardisering gaat (vgl. bijv. Hudson 1982: 48 en 59). Ook in Neder-

land is niet algemeen aanvaard dat de Randstad ook op dit gebied de norm zou moeten bepalen, met o.m. de scherpe g.)

Als men er nu van uitgaat dat het voeren van standaardtaalpolitiek van overheidswege of door particulieren in het algemeen en speciaal m.b.t. Vlaanderen zinvol en gewenst is, en als men wil dat die politiek enige kans op succes heeft, moet men rekening houden met drie voorwaarden. Naar analogie van wat Deprez (t.a.p.) m.b.t. de bestaande situatie mist, kunnen die drie voorwaarden aangeduid worden met de woorden *kennen*, *kunnen* en *willen*.

Ten eerste moet er voldoende kennis van 'het' Nederlands aanwezig zijn. Is dat niet het geval, dan doet zich een normconflict voor, ontstaan uit een kloof tussen een bepaalde norm die men geaccepteerd heeft (i.c. 'de' Nederlandse) en de eigen praktijk, waarin die norm nog niet leeft (zie Bartsch 1984a: 186). In deze situatie bevinden zich niet-standaardtaalsprekers die de standaardtaal wel erkennen als geldende norm voor de grotere gemeenschap waartoe ze zich rekenen, maar er een gebrekkige kennis van hebben. Deze situatie geldt ook voor heel wat Vlamingen. Wat meer is, in veel gevallen heeft men zelfs nauwelijks steun van goede voorbeelden om de gewenste kennis op te doen en vast te houden. Ook bij die instanties die bij uitstek als normverspreiders zouden kunnen fungeren, zoals het onderwijs en de media, is maar al te vaak krom Nederlands aan te treffen (wat iets anders is dan Nederlands met een eigen Vlaamse kleur).

Voorts moeten de materiële mogelijkheden aanwezig zijn om deel te hebben aan het dagelijkse leven en taalgebruik in het normgebied. Alleen dan kan er sprake zijn van een natuurlijk meegroeien met de evoluerende norm. Is dat niet het geval, dan blijft de kloof tussen aanvaarde norm en niet-gerealiseerde norm voor frustratie zorgen. Zoals bekend wonen Vlamingen, een aantal uitzonderingen niet te na gesproken, niet in Nederland. De specifieke omstandigheden waarin ze verkeren, met eigen verhoudingen, functies, instellingen, enz., brengen een eigen taal en taalgebruik met zich mee, wat vooral in de woordenschat tot uiting komt. Dat Vlaanderen zich vlakbij Nederland bevindt en dat er veel naar de Nederlandse televisie gekeken wordt, doet daar in wezen niets aan af. Ook culturele banden en samenwerking spelen maar een vrij marginale rol. De taalpraktijk is ten nauwste verbonden met het leven van alledag in eigen land. (Dichtbij of veraf wonen blijkt overigens nauwelijks een verschil te maken. Voor parallellen in de verhouding tussen Franstalig Canada (Québec) en Vlaanderen t.o.v. de respectieve taalmoederlanden zie men Deprez 1981).

Ten slotte moet bij de taalgemeenschap voldoende bereidheid bestaan om een gepropageerde norm te aanvaarden en over te nemen. Fasold (1984: 262) zegt hierover het volgende: '(...) No chosen alternative will be successful unless it is accepted by the population the planning is being done for. Maximizing the chances of acceptance may depend on how well

the plan conforms to the natural forces at work in the society.' De mate van bereidheid om een norm te aanvaarden is o.m. afhankelijk van de relatie van die norm tot hogere waarden (praktisch nut, symbolische functie e.d.). Vertaald naar de Vlaamse situatie betekent dat dat de mate waarin men de Nederlandse norm overneemt, bepaald wordt door de hogere waarden waaraan (het toonaangevende deel van) de gemeenschap het meeste belang toekent. Als men een zo groot mogelijke praktische bruikbaarheid in het *hele* taalgebied vooropstelt en/of naar een (taal)culturele integratie streeft en/of de lotsverbondenheid van 20 miljoen Nederlandstaligen in Europees verband of op wereldvlak wil beklemtonen, zal men wellicht ver willen gaan in de taalassimilatie, althans voor zover dat mogelijk is (zie hierboven). Legt men echter de nadruk op de Vlaamse eigenheid, in het besef dat Vlaanderen zelf heel wat bereikt heeft op intellectueel, cultureel en economisch gebied, dan kan men dat zelfbewustzijn tot uitdrukking laten komen door een streven naar een autonome bepaling van de standaardtaalnorm met een grotere eigen Vlaamse inbreng.

Een effectieve taalpolitiek, in welke richting dan ook, vereist een concreet beleid. Voor zo'n beleid uitgewerkt kan worden, dient een keuze gemaakt te worden m.b.t. het doel van de te voeren politiek. Is het de bedoeling de concrete taalpolitiek af te stemmen op de aan de gang zijnde maatschappelijke ontwikkelingen (wil men dus de taalgemeenschap de richting – van het Noorden weg of verder naar het Noorden toe – laten bepalen), dan zal rekening gehouden moeten worden met de aanwezige normgevoelens en zich aftekenende tendenties. Aangezien normen en normgevoelens aan verandering onderhevig zijn, is een voortdurend peilen ervan geboden.

Een andere keuze is, dat men op de maatschappelijke ontwikkelingen vooruitloopt en een sturende rol wil spelen bijv. in de richting van de zgn. idealistische norm. Ook in dat geval moet men voor ogen houden dat de taalgebruikers het laatste woord hebben (zie Fasold 1984: 257). De gemeenschap moet mee willen. Het succes van de gevoerde politiek zal dan afhangen van de mate van gezagsgetrouwheid van de gemeenschap en de volgzzaamheid t.o.v. een van bovenaf opgelegde 'norm'. Of zulke 'taalnormen' slaafs opgevolgd dienen te worden, zoals Paardekooper (1983: 80) meent, is zeer de vraag. Een (standaard)taal leren (en overnemen) is, anders dan Paardekooper stelt, meer dan alleen een kwestie van nuchtere politiek (met het oog op een zo groot mogelijke eenheid en een communicatie zonder problemen), waarin emoties geen rol zouden (mogen) spelen. De realiteit is anders (zie de symbolische functie van taal). Voordat er sprake is van een echte, verinnerlijkte, norm is meer nodig.

Wie nu welke keuze maakt is een andere vraag. Wie aan (taal)politiek doet, staat niet als een soort neutrale hogere instantie boven de maatschappij, maar maakt er zelf deel van uit. De (taal)normen gelden dus óók voor diegenen die ze bepalen of helpen verspreiden (zie 2.3). Welke groepen in een gemeenschap vanuit welke machtsbasis 'het vrije spel der

maatschappelijke krachten' (horen te) beheersen, is een maatschappelijk vraagstuk. Of men zich bij de bestaande situatie neerlegt dan wel naar verandering wil streven, is uiteindelijk een ideologische keuze.

3.5

Afgaand op reacties uit onderwijskringen op de persconferentie bij het verschijnen van de ANS (november 1984), menen we te mogen stellen dat in ieder geval in het onderwijs in Vlaanderen duidelijkheid gewenst is over de te volgen weg.

Afhankelijk van de tot stand gekomen keuzes moeten vervolgens gunstige voorwaarden geschapen worden voor de taalgebruikers om de eenmaal aanvaarde of aanbevolen norm goed te leren kennen en hanteren. Daartoe is het zeker nodig te bewerkstelligen dat de klassieke normoverbrengende en -verspreidende instanties, zoals onderwijs en media, de norm zelf beheersen en toepassen. We denken hierbij in de eerste plaats aan het onderwijs op alle niveaus, dat op taalgebied nog veel te wensen overlaat. Zolang 'goed Nederlands' alleen iets is voor het vak Nederlands en men daarbuiten maar wat mag aanrommelen, doet zich in wezen dezelfde situatie voor als bij taalrubrieken in kranten en op de radio, en blijft het vechten tegen de bierkaai. Een en ander is te verhelpen door bijv. taalzorg tot een onderdeel van alle opleidingen te maken en ook op de *taalkwaliteit* van alle leermiddelen voor alle vakken te letten.

In 3.2 is uiteengezet dat taalhantering verschillende aspecten omvat. Bij taalonderwijs en taalzorg kan het dan ook niet gaan om een al te eenzijdige beklemtoning van bepaalde aspecten ten koste van andere (taalzuivering tegenover taalbeheersing in de moderne zin van het woord bijvoorbeeld). Het is geen kwestie van óf-óf, maar van én-én (vgl. Hartung 1984).

4

Specifieke taalnormen

4.1

Net als andere normen bestaan taalnormen in eerste instantie impliciet. Dialectsprekers bijv. kennen de normen van hun taal, zodat ze elkaar kunnen corrigeren en in staat zijn van bepaalde, van hun normen afwijkende, taaluitingen te zeggen 'dat is geen echt Gents' of 'dat zeg je zo niet in het Nijmeegs', enzovoorts. Die normen zijn door een lange traditie en in de natuurlijke groei van die taal zo vanzelfsprekend dat er binnen die bepaalde gemeenschap nauwelijks behoefte aan is om ze op te schrijven. Vooral als een bepaald dialect dreigt te verdwijnen, worden de normen ervan uit wetenschappelijke of nostalgische overwegingen vastgelegd.

Dat is anders bij talen met een algemener karakter, met name bij stan-

daardtalen. Ze zijn door compromis tot stand gekomen en missen daardoor die vanzelfsprekendheid. Als men het dan al eens is kunnen worden over de vorm van een bepaalde standaardtaal en de daarvoor geldende normen in het algemeen, dan nog blijven er problemen bestaan bij de toepassing van die normen in detail. Een standaardtaal moet voortdurend weer door allerlei mensen geleerd worden (dialectsprekers en vreemdelingen). Maar ook diegenen die de standaardtaal in grote mate beheersen, twijfelen soms aan de correctheid van eigen taalgebruik of dat van anderen. Er bestaan onduidelijkheden en meningsverschillen m.b.t. concrete gevallen. In al die situaties heeft men nu behoefte aan expliciete normen omdat men houvast zoekt. Bij twijfel verwacht men uitsluitel van gezaghebbende instanties, en hier beginnen de problemen pas goed (zie 4.3).

4.2

Specifieke taalnormen worden ten behoeve van een breed publiek vastgelegd in naslagwerken of werken van beperktere omvang, zoals uitspraakboeken, woordenlijsten, woordenboeken en gebruiksgrammatica's. (We beperken ons hier tot dit soort werken omdat het de meeste mensen doorgaans om taalnormen in enge zin – zie 3.2 – te doen is.) Sommige van die werken worden als gezaghebbend beschouwd doordat ze op een lange traditie kunnen bogen (bijv. *Van Dale*), doordat ze van overheidswege of door semi-officiële instanties a.h.w. geadopteerd zijn (wat het geval schijnt te zijn bij de bekendste Duitse grammatica, de *Duden*; zie Gloy 1975: 81 en 83), of doordat ze door de overheid voorgeschreven zijn (bijv. de *Woordenlijst*, beter bekend als het 'Groene Boekje'), ofwel door een combinatie van factoren.

Wat geschreven taal betreft, is het in dit verband wellicht interessant even stil te staan bij spelling, verreweg het bekendste geval van expliciete regeling m.b.t. taal, dat daarom de gemoederen het meeste bezighoudt. Hoewel men het doorgaans over 'spellingregels' of 'spellingvoorschriften' heeft – en volgens 2.3 zijn voorschriften geen normen –, kan men toch met evenveel of misschien wel meer recht spreken van spellingnormen. Voor zover ze geaccepteerd zijn, worden de bestaande spellingafspraken nl. gehanteerd als regels met een normatieve, bindende kracht. Die regels fungeren als beoordelingscriteria voor eigen en andermans taalvaardigheid. Afwijkingen van de gangbare (en eigen) spellingnormen worden, zeker als ze buiten de marge van de toegestane variatie (bijv. *c/k*) vallen, vaak het zwaarst aangerekend van alle 'taalfouten', zoals het onderzoek van De Schutter uit 1980 m.b.t. Vlaanderen laat zien. (Die tendentie is echter zeker niet tot dat deel van het taalgebied beperkt.) In de praktijk worden spelfouten dan ook vaak overeenkomstig gesanctioneerd (bijv. door slechte cijfers voor taal in het onderwijs, of door selectie van sollicitatiebrieven op spelling), als betrof het hier een aanslag op het wezen van

de taal zelf. Veel mensen blijken verder spellingvoorschriften zo verinnerlijkt te hebben dat ze die als een deel van zichzelf zijn gaan beschouwen, getuige de felle, vaak heel emotionele reacties als er ook maar over spellingwijzigingen gedacht wordt. Even fel tonen zich overigens de voorstanders van andere spellingen bij de verdediging van hún standpunten. Ten slotte blijkt spelling ook soms een symbolische functie te vervullen (denk aan de zgn. contesterende spelling). Een en ander wordt uitvoerig gedocumenteerd in de notitie *Spelling en spellingregeling. Inhoudelijke aspecten* (De Rooij 1985; 'Voorzetten', nr. 4).

Op de overige terreinen kan men beschrijvend of vóórschrijvend te werk gaan. Vooral deze laatste werkwijze is bij een breder publiek bekend van allerlei boekjes over taalzuivering en taalzorg. Toch zien veel taalverzorgers hun werk niet als vóórschrijvende taalkunde (zie Maureau 1983: 51; in hoofdstuk 3 van genoemd werk bespreekt en analyseert Maureau de beide werkwijzen in de klassieke taalzorg om 'correct Nederlands'). Tegenwoordig kiest men vaak principieel voor beschrijving. Men wil het gangbare taalgebruik zo genuanceerd mogelijk beschrijven, vertrekkend van de standaardtaal. Daarnaast heeft men oog voor aan de gang zijnde ontwikkelingen en voor variatie in taal. Dat is althans het standpunt en de werkwijze van de *Algemene Nederlandse Spraakkunst* (ANS) en daarmee vergelijkbare, eveneens als standaardwerken bedoelde grammatica's uit omringende taalgebieden (m.n. voor het Duits de al eerder genoemde *Duden*; voor het Frans: Grevisse, *Le bon usage*; voor het Engels: Quirk et al., *A Grammar of Contemporary English*). Ter illustratie volgt hier een citaat uit het (niet door Grevisse zelf geschreven) voorwoord bij de 10e druk van *Le bon usage*: '(...) une conception nouvelle du rôle de grammairien, préférant le fait à la règle; (...) Grevisse n'est ni laxiste ni fixiste. Il constate, explique et trie; il compare et commente. Contre les grammairiens-gendarmes qui interdisaient, (...), il choisit le rôle d'ingénieur du son, d'ingénieur du sens. Contre le magistère, il choisit l'écoute.' (Grevisse 1975: VIII).

Met de *Duden* zou men kunnen stellen dat een beschrijvende grammatica alleen al door de codificering van de standaardtaal een normatieve waarde heeft (Duden 1984: Vorwort des Herausgebers). Zoals in de notitie *Grammatica* (W. Haeseryn & J. de Rooij 1985; serie 'Voorzetten', nr. 1) vermeld is, is dat zeker niet de gebruikelijkste opvatting. Bij het begrip 'normatief' denken de meeste mensen immers veeleer aan voorschriften ('zo hoort het'; 'fout is...' e.d.). Het is zelfs zo dat heel wat mensen beschrijving hoe dan ook als voorschrift opvatten. Ter vermijding van misverstanden is het dan wellicht ook beter te zeggen dat beschrijvende grammatica's in eerste instantie vastleggen wat algemeen gebruikelijk is, wat als 'normaal' geldt (voor dit onderscheid tussen 'normaal' en 'normatief' zie men bijv. Helgorsky 1982: 1 e.v.), tenzij men van mening is dat dergelijke grammatica's wel degelijk een norm *bepalen* i.p.v. beschrijven. Daarbij kan men dan uitgaan van de redenering dat de standaardtaal,

ook al komt ze wellicht door compromis tot stand, vooral het stempel draagt van die groepen in de samenleving die de toon aangeven. Het gaat bijv. om het ‘educated English’ (Quirk et al. 1972: Preface), de taal van de intellectuele elite. Hierop richt zich bijv. de kritiek van Al (1977: 15-16) op de grammatica van Grevisse. Het ‘goede taalgebruik’ (‘le bon usage’) is gebaseerd op de taal van wie voor de beste schrijvers doorgaan. De keuze van die beste schrijvers wordt niet door de gebruikers van de grammatica gemaakt, maar door de auteur, die zich natuurlijk laat leiden door de gangbare ‘goede smaak’. Het zich baseren op die beste schrijvers wordt overigens als een verdienste aangemerkt, getuige het ook nog in de 10e druk van *Le bon usage* opgenomen voorwoord uit 1955. Het draagt namelijk bij tot het in stand houden van de harmonie en de schoonheid van de taal. Hoe het ook zij, de beschreven variatie in taal is dus alleen die welke zich bij die schrijvers voordoet. Een en ander brengt Al ertoe, het als liberaal te boek staande werk pseudo-liberalisme te verwijten. Een reden waarom hij het dan ook tot de prescriptieve grammatica wil rekenen.

Ook bij de *Duden* kunnen we uit de voorbeelden afleiden dat voor een deel een beroep gedaan wordt op het taalgebruik zoals dat voorkomt bij de goede schrijvers of in gezaghebbende kranten en tijdschriften.

4.2

Als één van de kenmerken van een echte beschrijvende grammatica noemt Al (1977: 17): ‘De beschrijving beperkt zich niet tot het taalgebruik van één bevolkingslaag, maar strekt zich uit tot alle geografisch, sociaal-economisch en situationeel bepaalde varianten. Als een linguïst het over “bon usage” heeft, dan bedoelt hij daarmee dát taalgebruik dat in de gegeven omstandigheden statistisch “normaal” is.’

Deze werkwijze neemt niet iedereen de taalkundigen in dank af. Er doen zich globaal genomen twee soorten reacties voor.

Enerzijds zijn er de taalpolitici (waartoe natuurlijk ook taalkundigen behoren; een bekend voorbeeld in ons taalgebied is Paardekooper), die principiële bezwaren koesteren. Het bedrijven van ‘variatielinguïstiek’ achten velen onder hen schadelijk omdat erkenning van varianten alle sluizen open zou zetten en tot taalluiheid zou leiden. Het is juist noodzakelijk te streven naar een situatie met zo weinig mogelijk variatie met het oog op een zo groot mogelijke eenheid in het taalgebied en de taalgemeenschap.

Anderzijds zijn er heel wat mensen die twijfel hebben over concrete taalkwesties en, vanuit een begrijpelijke behoefte aan houvast, duidelijke uitspraken verwachten van ter zake deskundig geachte personen of instanties: zo hoort het en niet anders. Als ze dan als antwoord krijgen dat het zo kan, maar ook anders mag, voelen de vragenstellers zich teleurgesteld of zelfs in de steek gelaten door de taaldeskundigen. De verwarring

wordt nog groter als blijkt dat een andere, in de taalnood ter hulp geroepen, deskundige wel een voorkeur uitspreekt, zich daarbij baserend op zijn eigen norm. Over dergelijke, vaak voor beide zijden frustrerende, ervaringen en het dilemma waarin de 'taaladviseur' zich bevindt, gaat een recent artikel van Renkema in *Onze Taal* (1985). Aan het slot van dat artikel stelt hij dat de taak van een taalkundig adviseur erin moet bestaan de taalgebruikers inzicht te geven in taal en normen, zodat ze leren relativeren.

Taalkundig onderzoek en taalbeschrijving kunnen nu het materiaal aanreiken op basis waarvan de taalgebruikers zich, al dan niet via bemiddeling van taaladviseurs, een oordeel kunnen vormen bij twijfel. Wellicht kunnen zodoende op den duur allerlei vooroordelen en misverstanden uit de wereld geholpen worden.

Een veel voorkomend misverstand is bijv. dat 'goed taalgebruik' een absolute grootheid is. Een op onderzoek gefundeerde taalbeschrijving kan hier voor de nodige relativering zorgen door te laten zien dat taalgebruik 'goed' is m.b.t. een bepaalde groep, een bepaalde situatie, enz.

Een ander taai misverstand betreft de (on)veranderlijkheid van taalnormen. Heel wat steeds terugkerende taalproblemen – Renkema (1982: 167) spreekt van 'smeulende taalkwesties' – houden verband met dat misverstand. Een bekend voorbeeld van zo'n taalprobleem is de vraag of het niet moet zijn 'een groot aantal mensen *wil* weten of dit juist is' i.p.v. 'een groot aantal mensen *willen* weten of dit juist is'. Als men ooit als regel geleerd heeft dat het vervoegde werkwoord in zulke gevallen in het enkelvoud hoort te staan, kan het vervelend en ergerlijk zijn – en dat is op zichzelf een begrijpelijke reactie (zie 2.3) – te moeten constateren dat anderen zich niet aan die regel houden. Toch zou men zich kunnen afvragen of er niet veeleer iets met die regel aan de hand is. Het feit dat de 'regel' steeds weer beklemtoond moet worden, is misschien wel een teken aan de wand dat hij helemaal niet zo vanzelfsprekend meer is. (Soms leidt het onnadenkend willen vasthouden aan eigen gelijk tot nogal potsierlijke situaties; zie W. Haeseryn 1984: 51-52). Het is noodzakelijk taalgebruikers in dergelijke gevallen te laten zien dat hier sprake is van taalverandering. Voor het taalgevoel van heel wat mensen gaat het meervoudige zelfstandig naamwoord *mensen* als kern fungeren waarnaar het werkwoord zich richt (vgl. ANS 1984: 833). Wijzen op parallellen met vergelijkbare talen waar zich dezelfde tendentie aftekent, kan nuttig zijn. Zo blijkt het zojuist genoemde probleemgeval zich ook in het Frans, het Duits en het Engels voor te doen. Ook daar kan zowel een enkelvoudig als een meervoudig werkwoord voorkomen (zie voor het Frans: Grevisse 1975: 823; voor het Duits: Duden 1984: 649). In het Engels is de verschuiving zelfs al zover gevorderd, dat het gebruik van het enkelvoud zelfs pedant klinkt (Quirk et al. 1972: 366). Een ander voorbeeld van een verandering die zich mogelijkwijs aan het voltrekken is, is het vaak verfoeide gebruik van het persoonlijk voornaamwoord *hun* als onderwerp, terwijl het vol-

gens het boekje eigenlijk een voorwerpsvorm is (vgl. bijv. ANS 1984: 167 en 173). In dit geval kan bijv. een vergelijking gemaakt worden met een evolutie die zich in het Zweeds, overigens ook een Germaanse taal, voltrokken heeft (zie De Rooij 1984: 132).

Veranderingen in taal komen bijv. ook voor doordat zich nieuwe maatschappelijke situaties voordoen, waaraan taal zich moet aanpassen. Aan het begin van deelparagraaf 3.4 is als voorbeeld daarvan het veranderde gebruik van persoonlijke voornaamwoorden genoemd. Ook technische ontwikkelingen kunnen veranderingen met zich mee brengen. Zo blijkt er bij het uitdrukken van allerlei wetenschappelijke en technische begrippen steeds meer behoefte te bestaan aan adjectivische vormingen van het type *computergestuurd*. O.m. het toevoegen van een historische component aan taalkundig onderzoek kan in dergelijke gevallen laten zien dat een bestaand procédé geactiveerd wordt dat het Nederlands gemeen heeft met andere Germaanse talen (zie Van den Toorn 1984: 416). Zo kan het puristische vooroordeel dat het gaat om verwerpelijke vreemde invloeden ontzenuwd worden.

Nu kan dergelijk onderzoek natuurlijk niemand dwingen zijn eigen standpunten en zekerheden los te laten, maar hopelijk is het een aansporing tot relativeren en leidt het tot een tolerante(re) houding t.o.v. variatie in taal. Alle aandacht kan dan, bijv. in het onderwijs, gericht worden op het aanpakken van echte taalfouten, die duidelijk onderscheiden moeten worden van gevallen waarin niet voldaan wordt aan ter discussie staande normen voor correct standaardtaalgebruik (Maureau 1983: 55).

5 Normenonderzoek

5.1

Tot slot van deze notitie willen we nog kort stilstaan bij de studie van taalnormen en normenproblematiek.

Over (taal)normen bestaat een uitgebreide wetenschappelijke literatuur. Opvallend daarin is, dat de wetenschappelijke belangstelling tot nog toe in eerste instantie theoretisch gericht geweest is. De aandacht gaat m.n. uit naar sociologische, taalfilosofische en linguïstische analyses van het begrip norm en de daarmee verbonden problematiek.

Als men echter inzicht wil verwerven in bestaande normen en normgevoelens bij taalgebruikers, is ook onderzoek in de taalgemeenschap zelf geboden.

Met het doel tot een overzicht van het taalnorbewustzijn in de Duitse taalgemeenschap te komen – als aanvulling op bestaande inventarisaties van taalgebruik –, is in de Bondsrepubliek in de schoot van de Deutsche Akademie für Sprache und Dichtung een paar jaar geleden een normen-

project gestart (zie Weinrich 1980: 14). Het onderzoek richt zich in hoofdzaak op de volgende terreinen: taal in de media; juridisch en ambtelijk taalgebruik; taal in het onderwijs. De keuze voor die terreinen is verklaarbaar doordat m.n. de media en het onderwijs een cruciale rol spelen in het doorgeven en vastleggen van normen, zoals al eerder in deze notitie opgemerkt is. Juridische en ambtelijke taal vormen dan weer de klassieke terreinen waarop vaak klachten over moeilijk en ondoorzichtig taalgebruik geuit worden. In het kader van de onderzoeken werden drie colloquia georganiseerd, waarop met mensen uit de genoemde sectoren van de maatschappij van gedachten gewisseld werd over geldende normen en de wenselijkheid of mogelijkheid van *aanbevelingen* voor een goed (beter) taalgebruik in die sectoren. Uitdrukkelijk wordt gesteld dat het niet de bedoeling van de Akademie kan zijn de (Duitse) taal normatief vast te stellen (Weinrich 1980: 13). De bijdragen aan de discussies op de drie colloquia werden gebundeld in drie banden die onder de titel *Der öffentliche Sprachgebrauch* verschenen (Mogge 1980, 1981; Radtke 1982).

Opvallend veel aandacht wordt in het Duitse taalgebied behalve aan 'Sprachnorm' en 'Sprachpflege' ook besteed aan zgn. 'Sprachkritik'. Daarbij gaat het, bijv. op het werkterrein van journalisten, o.m. om manipulatie door taal door het verdraaien van feiten of het verzwijgen van bepaalde feiten. Dergelijke aspecten van macht (smisbruik) door taal komen in ons taalgebied relatief weinig aan de orde ten voordele van de 'gewone' aspecten van taalverzorging, al vormt het laatste congres van het Genootschap Onze Taal hierop een welkome uitzondering.

In een aantal publikaties uit de ons omringende landen wordt verslag gedaan van empirisch onderzoek naar specifieke taalnormen. Bij wijze van voorbeeld noemen we hier voor het Frans een onderzoek naar uitspraaknormen (Gueunier et al. 1978), voor het Engels een onderzoek naar een reeks zgn. 'smeulende taalkwesties' (Mittins et al. 1970) en voor het Duits een onderzoek naar woordgebruik in het noorden van de DDR (Herrmann-Winter 1977). In het Nederlandse taalgebied is het onderzoek naar taalvariatie en normen vooral toegespitst op de in 3.4 geshetste problematiek i.v.m. het Belgisch Nederlands.

5.2

Momenteel worden voorbereidingen getroffen voor een met steun van de Nederlandse Taalunie (zie de inleiding) uit te voeren onderzoek naar normen en normgevoelens t.a.v. grammaticaal-syntactische varianten, zoals verschillen in woordvolgorde. Het onderzoek zal uitgevoerd worden in een aantal regio's in Vlaanderen en Nederland bij diverse groepen taalgebruikers. Wat dat laatste betreft wordt behalve aan een selectie uit de taalgemeenschap (doorsnee-taalgebruikers) ook gedacht aan zgn. professionele taalgebruikers (leraren, journalisten) i.v.m. hun belang als normbepalers, normoverdragers en normhandhavers (vgl. boven en zie o.m. De Schutter 1980: 108).

Bij dergelijk normenonderzoek kan gebruik gemaakt worden van een directe methode (zoals o.m. het geval is bij Mittins e.a.) en/of van indirecte procedures zoals die welke voor het Engels ontwikkeld zijn door Greenbaum en Quirk (1970). Bij directe methodes wordt de informanten gevraagd een oordeel uit te spreken (bijv. goed, slecht of twijfelachtig Nederlands; ook fijnere schalen zijn mogelijk) over bepaalde zinnen of vormen (wat de werkwoordvolgorde aan het eind van de zin betreft bijv. over een zin als: *het blijkt dat zij het onmogelijk kan geweest zijn*) of een voorkeur uit te spreken voor één van de aangeboden varianten (bijv. *het schijnt dat zij het heeft gedaan|gedaan heeft*). Bij indirecte methodes wordt de informanten een opdracht gegeven die in se niets te maken heeft met het te onderzoeken variabele taalverschijnsel (i.c. woordvolgorde in de werkwoordelijke eindgroep). De zojuist gegeven voorbeeldzinnen worden dan verstoep in een serie andere zinnen die het verschijnsel niet vertonen, en er wordt bijv. gevraagd alle zinnen ontkennend te maken. De test moet zo opgezet worden dat de informanten niet (of niet meteen) doorkrijgen waar het werkelijk om gaat. De bedoeling is om na te gaan of de informanten onwillekeurig ook iets aan de te onderzoeken (volgorde)verschijnselen gaan veranderen.

Voor het uit te voeren onderzoek zal een combinatie van beide methodes gekozen worden, omdat bekend is dat werkelijk (taal)gedrag kan afwijken van wat mensen denken dat ze doen en van wat ze als juist, als norm, beschouwen (zie o.m. Oksaar 1968: 77 en Greenbaum & Quirk 1970: 6). Om die reden wordt een taalgemeenschap in de sociolinguïstiek dan ook wel gedefinieerd als een groep mensen die dezelfde taalnormen hanteren, en niet als een eenheid op basis van het werkelijke taalgedrag (zie Labov 1972: 158).

Van diverse zijden is al belangstelling getoond voor genoemd onderzoek met het oog op uitbreiding of het opzetten van parallel onderzoek elders. Het uiteindelijke doel van dit soort onderzoekingen is zoveel mogelijk gegevens te verzamelen over taalnormen, die gecombineerd met uit corpora (verzamelingen gesproken en geschreven taalmateriaal) te verkrijgen gegevens over taalgebruik, o.m. aangewend kunnen worden bij het verfijnen en vervolmaken van taalbeschrijvingen zoals de ANS.

Op de wijze waarop resultaten van taalkundig onderzoek m.b.t. hedendaags Nederlands zoals hierboven en aan het eind van 4.3 bedoeld is, hun weg kunnen vinden naar bijv. gebruiksgrammatica's en taalverzorgingsboekjes, wordt ingegaan in de notitie *Grammatica* (W. Haeseryn & J. de Rooij 1985; serie 'Voorzetten', nr. 1).

Ten slotte wordt hier de hoop uitgesproken dat een en ander kan bijdragen tot wat Paul Grebe, de vroegere hoofdredacteur van de *Duden*, noemt 'wissenschaftlich begründete Sprachpflege' (Grebe 1968: 44).

december 1985

Literatuurverwijzingen

26

- Al, B. P. F., 1977, *Normatieve taalkunde*, Muiderberg.
- Algemene Nederlandse Spraakkunst* (ANS), 1984, onder redactie van G. Geerts, W. Haeseryn, J. de Rooij en M. C. van den Toorn, Groningen/Leuven.
- Bartsch, Renate, 1981, 'Kommunikatienormen en lexikale verandering', in: *lil* (Interdisciplinair tijdschrift voor taal en tekstwetenschap) 1, 83-101.
- Bartsch, Renate, 1984a, 'Normentheorie en een sociolinguïstische toepassing', in: *lil* 4, 177-196.
- Bartsch, Renate, 1984b, 'Normconflikten in interactie en communicatie', in: *Tijdschrift voor taalbeheersing* 6, 93-100.
- Daan, Jo, 1983, 'Taalnormen en hun relativiteit', in: *Verlagen en Mededelingen KANTL*, 471-487. (Een enigszins andere versie van dit artikel is te vinden in: *Toegepaste taalwetenschap in artikelen* 16A, 1983, 114-125.)
- Deprez, Kas, 1981, 'Belgisch Nederlands en Canadees Frans: een sociolinguïstische vergelijking', in: *Nlg.* 74, 510-531.
- Deprez, Kas, 1985, 'Hoe functioneren taalvariëteiten en etniciteit?', in: Daan, Jo, Kas Deprez, Roeland van Hout & Jan Stroop, *Onze veranderende taal*, Utrecht/Antwerpen, 106-140 (= hst. 3).
- Duden*, 1984⁴, *Grammatik der deutschen Gegenwartssprache*, bearbeitet von Günther Drosdowski et al., Der grosse Duden, Band 4, Mannheim/Wien/Zürich.
- Fasold, Ralph, 1984, *The Sociolinguistics of Society*, Oxford/New York.
- Geerts, G., 1985, 'Taalvariatie en taalnormen in Vlaanderen', in: *Verlagen en Mededelingen KANTL*, 85-112.
- Gloy, Klaus, 1975, *Sprachnormen I. Linguistische und soziologische Analysen*, Stuttgart-Bad Cannstatt.
- Grebe, Paul, 1968, 'Sprachnorm und Sprachwirklichkeit', in: *Sprachnorm, Sprachpflege, Sprachkritik*, Jahrbuch 1966/1967 des Instituts für deutsche Sprache (Mannheim), Düsseldorf, 28-44.
- Greenbaum, Sidney & Randolph Quirk, 1970, *Elicitation Experiments in English*. Linguistic Studies in Use and Attitude, London.
- Grevisse, Maurice, 1975¹⁰, *Le bon usage*. Grammaire française avec des remarques sur la langue française d'aujourd'hui, Gembloux.
- Gueunier, Nicole, Emile Genouvrier & Abdelhamid Khomsi, 1978, *Les Français devant la norme*. Contribution à une étude de la norme du français parlé, Paris.
- Haeseryn, R(ené), 1985, 'Taalnormen in het Nederlandse taalgebied', in: *Handboek Taalhantering*, Deventer/Deurne, aflevering 7, I.4.
- Haeseryn, Walter, 1984, 'De Algemene Nederlandse Spraakkunst en normativiteit', in: *NvN*. XXXII, 45-53.
- Hartung, W., 1977, 'Zum Inhalt des Normbegriffs in der Linguistik', in:

- Hartung, Wolfdietrich (Hrsg.), *Normen in der sprachlichen Kommunikation*, Berlin (DDR), 9-69.
- Hartung, Wolfdietrich, 1984, 'Sprachnormen und/oder kommunikative Normen?', in: *Deutsch als Fremdsprache* 21, 270-275.
- Helgorsky, Françoise, 1982, 'La notion de norme en linguistique', in: *Le français moderne*, tome L, 1-14.
- Heringer, Hans Jürgen, 1980, 'Normen? Ja – aber meine!', in: Mogge, 1980, 58-72.
- Herrmann-Winter, R., 1977, 'Soziolinguistische Aspekte empirischer Erhebungen zur sprachlichen Varianz', in: Hartung, W. (Hrsg.), *Normen in der sprachlichen Kommunikation*, Berlin (DDR), 209-246.
- Hudson, R. A., 1982, *Sociolinguïstiek*, Nederlandse vertaling door Jo Daan, Groningen.
- Jansen, Frank, 1985, 'Taalnormen', in: *Levende talen*, 159-161.
- Labov, William, 1972, *Sociolinguistic Patterns*, Philadelphia.
- Maureau, J. H., 1983², *Goed en begrijpelijk schrijven*. Een analyse van 40 jaar schrijfadvieszen, Muiderberg.
- Mittins, W. H., et al., 1970, *Attitudes to English Usage*, London.
- Mogge, Birgitta (Hrsg.), 1980, *Die Sprachnorm-Diskussion in Presse, Hörfunk und Fernsehen*, Stuttgart (= Der öffentliche Sprachgebrauch, Band I).
- Mogge, Birgitta & Ingulf Radtke (Hrsg.), 1982, *Schulen für einen guten Sprachgebrauch*, Stuttgart (= Der öffentliche Sprachgebrauch, Band III).
- Oksaar, Els, 1968, 'Sprachnorm und moderne Linguïstik', in: *Sprachnorm, Sprachpflege, Sprachkritik*, Düsseldorf (= Jahrbuch 1966/1967 des Instituts für deutsche Sprache, Mannheim), 67-78.
- Paardekooper, P. C., 1983, 'Normen in het moedertaalonderwijs', in: *Taalnorm en taalattitude* (= Toegepaste taalwetenschap in artikelen 16A), 68-82.
- Quirk, R., S. Greenbaum, G. Leech & J. Svartvik, 1972, *A Grammar of Contemporary English*, London.
- Radtke, Ingulf (Hrsg.), 1981, *Die Sprache des Rechts und der Verwaltung*, Stuttgart (= Der öffentliche Sprachgebrauch, Band II).
- Renkema, J., 1982³, *Schrijfwijzer*. Handboek voor duidelijk taalgebruik, 's-Gravenhage.
- Renkema, J., 1985, 'De Taaladviesdienst. Over regels en normen in taalgebruik', in: *Onze Taal* 54, 138-141.
- Rooij, J. de, 1984, 'De Algemene Nederlandse Spraakkunst (ANS)', in: *Onze Taal* 53, 130-133.
- Schutter, G. de, 1980, 'Norm en normgevoelens bij Nederlandstaligen in België', in: *Nlg.* 73, 93-109.
- Toorn, M. C. van den, 1984, 'Van *godevolen* tot *computergestuurd*', in: *Spektator* 13, 405-416.
- Weinrich, Harald, 1980, 'Über Sprachnormen nachdenken', in: Mogge (Hrsg.), 9-24.

In de reeks *Voorzetten* verschijnen probleemstellende notities over onderwerpen die de Nederlandse Taalunie ter harte gaan.

De notities in deze reeks zijn doorgaans geschreven in opdracht van de Nederlandse Taalunie. Dat betekent dan dat de keuze van de onderwerpen afkomstig is van die organisatie, en soms zelfs de vraagstelling. De notities verschijnen onder de naam van de auteur. De door de auteur(s) ingenomen standpunten geven immers niet noodzakelijkerwijze de opvatting weer van de Nederlandse Taalunie.

De Nederlandse Taalunie is een intergouvernementele organisatie, die in het leven is geroepen bij verdrag tussen Nederland en België. Zij heeft tot doel de integratie van Nederland en de Nederlands-talige gemeenschap in België op het gebied van de Nederlandse taal en letteren in de ruimste zin.

Het verdrag werd gesloten op 9 september 1980 te Brussel. Het werd vervolgens geratificeerd door het Nederlandse parlement en – krachtens de Belgische grondwetswijziging van augustus 1980 – door de Vlaamse Raad. De uitvoering van het verdrag is opgedragen aan de Nederlandse regering en aan de Vlaamse Executieve.

W. Haeseryn is wetenschappelijk medewerker van de Katholieke Universiteit Leuven, werkzaam aan de Katholieke Universiteit Nijmegen en redacteur van de *Algemene Nederlandse Spraakkunst* (ANS).

Wolters-Noordhoff Groningen
Wolters Leuven